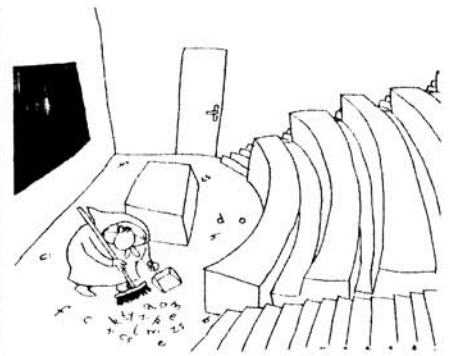

tek ugyan vetítésre alkalmas termek, mozik, művelődési házak, ám az egykori palotákat „visszafejlesztették” az átlagmozik szintjére. A nagyjából műemlék jellegű épületek pompája megkopott. Még azoké is, amelyek egyébként átlényegültek „szocialista filmszínházzá”. Az új nevű Vörös Csillag, illetve Puskin válogatottan megbízható közönsége előtt zajlott le például 1950-ben – az 1939-ben forgatott s a háborús évek alatt felújított, ám Pestre csak megkésve eljutó – Nagy Péter című grandiózus, Vlagyimir Petrov rendezte szovjet játékfilm magyarországi premierje, vagy 1953-ban a szovjet tanácsadói segítséggel forgatott, Nádasdy Kálmár jegyezte Föltámadott a tenger című szuper-

alkotás bemutatója (HVG, 1995. szeptember 16.). De ugyanezen patinás mozik váltak a filmszemlék és filmhetek színhelyeivé is. Az Uránia pedig lassan-lassan – s évtizedekre szólóan – a populáris filmek játszóhelyévé vált. Az 1952-es magyar filmhéten például a Képzett beteg című Latabár Kálmán-filmért állt sorba az ideológiailag képzetlen, csupán nevetni vágyó nézősereg. Az 1999-ben – a multiplex sclerosisnak csúfolt újfajta moziömping egyik veszteseként – bezárt s most, a választási kampány részeként megújított Uránia a tervek szerint igyekszik visszatérni a száz esztendővel korábbi, egyébiránt többször is fiaskót vallott, „csak nevelni” szlogenű koncepciójához. **SINDELYES DÓRA**

emelkedő – az egalitáriánus demokrácia nyújtotta előnyöket kihasználó – „kis megváltók” aztán visszaélnék hatalmukkal, és hogy megtartsák az őket már korrumpált hatalmat, előbb-utóbb nem riadnak vissza a katonai diktatúrától sem. „Szörnyű háborúk és forradalmak sora” után – vélte – az eljövendő 20. század „bárminek inkább látszik, mint igazi demokráciának”.

Nem csoda, ha Burckhardt meglehetősen pesszimistává lett, és igencsak visszahúzó életmódot folytatott. Társaságba nem járt, és történelmi nézeteit kizárólag előadások formájában hangoztatta, egyszerre mindössze néhány tucat hallgatónak. No meg egy-egy kollégájának, aki – élve a lehetőséggel – hajlandó volt beülni óráira. Amint tette azt a porosz állampolgárságát akkortájt svájcra cserélő fiatal klasszika-filológus professzortársa, a későbbi írásaival a filozófiában igazodási ponttá előlépő Friedrich Nietzsche is, aki műveiben számtalan nézetét eredeztette idősebb tudóstársától, olyannyira, hogy Burckhardt leveleiben aztán nem győzte lehűteni az őt szinte rajongásig tisztelő – és nála hamarosan sokkal ismertebb – fiatal kolléga lelkesedését.

Burckhardt sosem járult hozzá történetfilozófiai előadásjegyzetei publikálásához. Mi több, a történetfilozófusi címkét konzekvensen visszautasító, önmagát művészet- és kultúrtörténésznek meghatározó svájci gondolkodó kifejezetten úgy végrendelkezett, hogy semmisítse meg az egyebek közt az ókor, a középkor, az újkor, valamint Svájc történetével foglalkozó előadásainak jegyzeteit. Ez részben meg is történt, a Bevezetés a történelem tanulmányozásába című kurzus jegyzeteinek kivételével. A megmentő a klasszika-filológiát tanult unokaöcs, Jacob Oeri volt, aki 1905-ben – figyelmen kívül hagyva nyolc évvel korábban, 1897-ben elhunyt nagybátyja végakarátát – kiadta az előadás-sorozat általa stilizált változatát, Világtörténelmi el-

BURCKHARDT TÖRTÉNELMI FEJTEGETÉSEI MAGYARUL

Kultúravezető

Közel száz évvel posztumusz megjelenése után immár magyarul is olvasható a Jacob Burckhardt világtörténelmi elnédkedéseit összefoglaló könyv. A kultúrtörténet alapjait lefektető 19. századi svájci gondolkodó az állam, vallás és kultúra kapcsolatáról kialakított elméletével egyúttal a politikafilozófia történetébe is beírta magát.

A legokosabb, ha éberem ügyelünk, tanulgatunk a magunk hasznára, tanulunk, amennyit csak bírunk – fogalmazta meg az egész gondolkodó társadalomra kiterjesztett történészi, kultúrtörténészi hitvallását a svájci Jacob Burckhardt egy barátjának 1872. április 21-én írt levelében. Az akkor 54 éves, a bázeli egyetem történelemprofesszoraként oktató tudós egész életében alkalmazta saját tanácsát, és lerakta egy munkásságából összeálló új tudományág, a kultúrtörténet alapjait. Legismertebb – elvéve magyarul is megjelent – könyvei a görög és az itáliai kultúrával, illetve annak történetével foglalkoztak. E művek után különleges csemegét jelenthet, hogy most magyarul is megjelent történetfilozófiai előadásainak szövege, amelyben a 20. század történelmi folyamatait is vizionálta.

Burckhardt történelemszemlélete valójában a vallás, kultúra és állam egymáshoz fűződő viszonyának vizsgálata. Úgy vélte, ahogyan a társadalom egyre jobban „eltömegesedik”, mindinkább kultúraellenessé is válik. Azt állítja, csak az egyén képes létrehozni – és értékelni – a művészetet, amire a történelemben utóljára a reneszánszban volt példa. Az ipari forradalom

Az egész életében „tanulgató” Jacob Burckhardt. Mit végrendelkezett?

hatására megjelenő – és a francia forradalom kulturális cezúrája miatt ráadásul múltját, gyökerét is veszítő – tömeg már manipulálható. A kultúravesztett társadalom pedig magától értetődően kiszolgáltatottá válik a demagógiának, és a belőle ki-

A terrorba torkolló francia forradalom mindennapos látványossága, a kivégzés. Kiszolgáltatva a demagógiának

Az elhessegetett Friedrich Nietzsche egy grafikán. Időszakos szalonképtelenség

mélkedések címen. Oeri később azzal magyarázta „engedetlenségét”, hogy Burckhardt a végrendeletében feltételes módot használt, és ezáltal a döntést voltaképp rá bízta.

Az utókor hálás lehet Oerinek, még akkor is, ha az előadásvázlatokat a margóra írt kísérőszavakkal kiegészítő – három tanulmány jegyzeteiből is dolgozó – unokaöcs sok helyütt értelmezni is próbálta nagybátyja gondolatait, mi több, a századelő német olvasóinak feltételezett igényeihez igazodva alaposan meg is húzta annak szövegét. Az így előállt textust több évtizeden át hitelesnek fogadták el. Egészen 1947-ig, amikor Burckhardt kései utóda, a bázeli egyetem történelemprofesszora, Werner Kaegi szép sorjában megírta Burckhardt életrajzát és kiadta műveit (összesen hét kötetben). S amikor az Oeri-fele kéziratokhoz jutott, úgy látta jónak, hogy a kihúzott részeket visszaillesse a szövegbe. A téma iránt érdeklődők ezek után értelemszerűen izgatottan várták a német C. H. Beck kiadónál 1982-ben megjelentetett kritikai változatot, amely a Burckhardtot ismerőknek sok meglepetést tartogatott. Ebből ugyanis kiderült, hogy Oeri – a jóindulatú kihagyásokon túl – helyenként nemhogy átfogalmazta vagy kerek mondatokba öntötte a kéziratot, hanem olykor jelentősen megváltoztatta a szöveg értelmét. A ná-

pokban – az Atlantisz Könyvkiadó és a kritikai kiadást jegyző C. H. Beck együttműködésében – magyarul is megjelent Világtörténeti elmélkedések Oeri szerkesztett szövegét közli, átveve a német kritikai kiadás korrekcióit. S hogy a Burckhardt-reneszánsz másutt is terjedőben van, azt jól jelzi a legújabb német-svájci projekt: nemrégiben már a negyedik kötete is megjelent egy 27 könyvesre tervezett Burckhardt-összes kritikai kiadásnak.

Az egyre bővülő, pontosodó kiadások nem csak a Burckhardt tanításai iránt rajongókat hozták lázba. A legnagyobb 19. századi „svájci német” – s ráadásul nem zsidó – történész utyanis a nemzetiszocialista kurzus is igyekezett beépíteni ideológiarendszerébe. Ez elég nehézkesen ment, mivel a totális államot mindig is elvető Burckhardt pont a náci rezsim ellentétének, az individuum függetlenségének volt híve.

A propagandagépezet azonban beindult. A náci párt főideológusaként számon tartott, majd 1946-ban a nürnbergi nemzetközi törvényszék által háborús bűnösneként elítélt és felakasztatott Alfred Rosenberg 1934-es főművében, A XX. század mítoszában Burckhardt mondanivalóját valósággal kerekbe törve, arra hivatkozott, hogy lám már a bázeli professzor is megmondta, hogy az európai (persze Burckhardtnál a reneszánsz individualista művészetmű-

velő és -értő társadalomra vonatkoztatott) kultúra a magasabb rendű, ergo az északi árja faj felsőbbrendű a többinél.

A nemzetiszocialisták Burckhardt-rajongása rövid ideig tartott ugyan (olyannyira, hogy történészek között közhelynek számít: a második világháború idején már papírt sem adtak a világtörténelmi elmélkedéseinek újbóli kinyomtatására), ám ahhoz epp elég volt, hogy az egyoldalú kisajátítás megzavarjon egyeseket. Így aztán többen is a „védelmére keltek”, és már 1941-ben megtörtént a szakmai „feloldozás”: Alfred von Martin német filozófus egy Nietzschét és Burckhardtot összehasonlító elemzésében csak Nietzschét ítélte el, s „adta oda” a nácioknak az erkölcsöt megkérdőjelező tanai miatt, míg a svájci filozófust egyértelműen „felmentette”.

Burckhardt gondolatai a századfordulótól Magyarországon is hatottak a tudományos és az irodalmi köztudatra. Erre utal például, hogy az író-irodalmár Hatvány Lajos 1915 augusztusában, a Nyugatban publikált, Harcoló betűk című cikkében – kikelve a háborúért lelkesedő, a majdani győztesektől a „világ üdvét, békéjét, kultúráját” remélő tollforgatók ellen – a „készerű és nagyszerű” Jacob Burckhardtot idézte, amikor azt fejtegette, „mindig felhőborító botrány és végzetes példa volt”, amikor a történelem során az erőszak valahol sikerre jutott.

IZSÁK NORBERT